

DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ VƏ MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-19>**Nigar Amanova***Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı*aliyalawyer1009@gmail.com

Xülasə

Məqalədə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası insan maraqları ilə ətraf mühitin qorunması arasında tarazlıq tapmağa çalışan bir yanaşma kimi qiymətləndirilir. Başqa sözlə, iqtisadi, ekoloji və sosial aspektləri özündə birləşdirən bu konsepsiya iqtisadi artım, ətraf mühitin mühafizəsi və sosial bərabərlik arasında balans yaratmaqla cəmiyyətin həm indiki, həm də gələcəkdəki tələbatının ödənilməsinə yönəlmişdir. Ona görə də müasir dövrdə ətraf mühitin degradasiyasının getdikcə artdığı dünyada dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ən çox müzakirə olunan mövzularındandır. Bu baxımdan məqalədə “dayanıqlı inkişaf” anlayışının mahiyyəti, konsepsiyanın inkişaf tarixi və nəzəri aspektləri və yanaşmalar təhlil edilmişdir. Həmçinin DİM 2024 indeksi üzrə ölkələrin vəziyyəti və Azərbaycanın bu sahədə mövqeyi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, istisadi artım, ətraf mühit, təbii resurslar, ekosistem, DİM indeksi

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND MODERN CHALLENGES

Nigar Amanova*PhD Student, Baku State University*aliyalawyer1009@gmail.com

Summary

The article evaluates the concept of sustainable development as an approach that seeks to balance human interests with environmental protection. In other words, this concept - which integrates economic, ecological, and social dimensions - aims to meet both current and future societal needs by creating harmony among economic growth, environmental sustainability, and social equity. Therefore, in today's world, where environmental degradation is on the rise, the concept of sustainable development has become one of the most widely discussed topics. From this perspective, the article analyzes the essence of the concept of sustainable development, its historical evolution, its theoretical foundations, and various approaches. It also examines the positions of different countries in the 2024 SDG Index, with a particular focus on Azerbaijan's standing in this area.

Keywords: sustainable development, economic growth, environment, natural resources, ecosystems, SDG Index

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ

Нигяр Аманова,*аспирант Бакинского Государственного Университета*aliyalawyer1009@gmail.com

Резюме

В статье рассматривается концепция устойчивого развития как подход, направленный на поиск баланса между интересами человека и защитой окружающей среды. Другими словами, эта концепция, объединяющая экономические, экологические и социальные аспекты, нацелена на удовлетворение как текущих, так и будущих потребностей общества путём достижения равновесия между экономическим ростом, охраной окружающей среды и социальным равенством. В современном мире, где экологическая обстановка продолжает ухудшаться, концепция устойчивого развития является одной из самых обсуждаемых тем. С этой точки зрения в статье анализируются сущность понятия «устойчивое развитие», его историческое развитие, теоретические аспекты и подходы. Также рассматриваются позиции стран в Индексе ЦУР–2024 и положение Азербайджана в этой области.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономический рост, окружающая среда, природные ресурсы, экосистемы, индекс ЦУР

GİRİŞ

Müasir dövrdə iqlim dəyişikliyi, təbii resursların məhdudluğu, əhali artımı, ətraf mühitin çirklənməsi, qlobal istiləşmə, təbii fəlakətlər və s. bu kimi problemlər mövcud ekosistemin dayanıqlılığını təhlükə qarşısında qoyaraq, gələcək nəsillər üçün vəziyyəti çətinləşdirir. Bu baxımdan dünyanın bir çox yerlərində ekoloji vəziyyətin pisləşməsindən sonra dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi insan cəmiyyətinin başlıca məqsədinə çevrilmişdir.

Bu terminin qəbul edilmiş vahid tərfi olmasa da, adından da məlum olduğu kimi dayanıqlı inkişaf iki sözün birləşməsindən yaranıb. Burada “dayanıqlı” (durable) sözü uzunmüddətliliyi və davamlılığı, “inkişaf” isə potensialın genişləndirilməsi, daha yaxşı vəziyyətə gətirilməsi mənasında işlədilir. Başqa sözlə, dayanıqlılıq anlayışı insan fəaliyyəti nəticəsində yaranan ekoloji problemlərin həll olunmasını zəruri olduğu bir dövrdə müzakirə olunan kompleks yanaşmadır.

Bu gün cəmiyyət bir-biri ilə əlaqəli olan sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafın zəruriliyini dərk edir. Dayanıqlılıq problemləri nəzərdən keçirərkən insan təkcə ekoloji problemlərlə məhdudlaşa bilməz. Çünki BMT-nin "Ümumi gələcəyimiz" adlı hesabatında da qeyd olunduğu kimi ətraf mühit insan fəaliyyətindən və tələbatlarından təcrid olunmuş şəkildə mövcud deyil. Bu tələbatların ödənilməsini nəzərə almadan ətraf mühitin qorunmasından danışmaq realıqdan uzaqdır.

Bu yanaşmanı dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının əsası kimi qəbul etmək olar. Yəni dayanıqlı inkişaf iqtisadiyyatın birtərəfli genişləndirilməsi deyil, iqtisadiyyat və ətraf mühitin tarazlı şəkildə, daha dəqiq desək, sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafın təmin edilməsini ön plana çıxır. Bu konsepsiyanın əsas məqsədi odur ki, insanlar öz ehtiyaclarını elə ödəməlidirlər ki, bu fəaliyyət gələcək nəsillərin həyatını riskə atmasın.

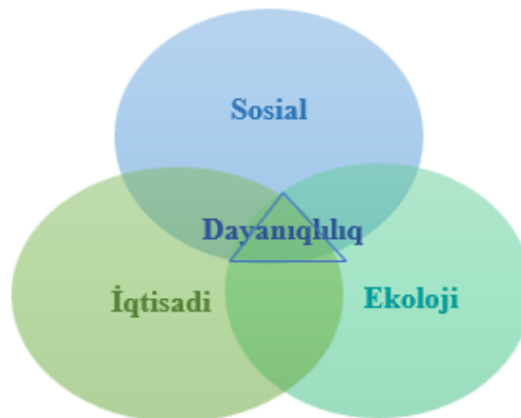
Bu zərurətdən irəli gələrək, 2015-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərini özündə ehtiva edən “Dayanıqlı inkişaf üzrə 2030 Gündəliyi” qəbul edilmişdi. Müxtəlif dünya ölkələri 2030-cu ilə qədər bu məqsədlərə nail olmağı hədəfləyiblər. Eləcə də, ölkəmizdə də dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə edən 17 DİM-i, 88 hədəfi və 119 göstəriciyə nail olunması prioritet istiqamətə çevrilibdir. Qeyd edək ki, Azərbaycan, DİM-ləri milli səviyyədə sürətləndirmək üçün atıla biləcək konkret siyasət və proqramlaşdırma addımlarını əks etdirən MAPS (2030 Gündəliyi naminə aktuallaşdırma, sürətləndirmə və siyasətə dəstək) missiyasını həyata keçirən ilk ölkələrdən biri olubdur [1].

Qlobal miqyasda BMT-nin DİM-lərini qarşılamaq asan məsələ deyil, çünki bir sıra manelər var. Bura pandemiya dövrü, siyasi-iqtisadi gərginliklər, ölkələrin əməkdaşlığı prosesində yaranan məhdudiyyətlər və s. kimi səbəbləri qeyd etmək olar. Çünki dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq bir ölkə səviyyəsində mümkün deyil, bu global bir məsələdir.

Beləliklə, məsələnin aktuallığını nəzərə alaraq tədqiqat işində dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti, təkamül yolu, müxtəlif yanaşmaların, əsas komponentlərinin izahı əsas məqsəd kimi müəyyən edilmişdir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına müxtəlif yanaşmalar

Dayanıqlılıq konsepsiyasını sosial, iqtisadi və ekoloji aspektlərin mərkəzi kimi təsvir etmək olar (Şəkil 1.) Buna görə də bu konsepsiya sosial elm adamları, iqtisadçılar, təbiətşünaslar, siyasətçilər, yerli və beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən hökumətlər və hökumətlərarası təşkilatlar və s. tərəfindən daim müzakirə edilir.

Şəkil 1. Dayanıqlılıqın tipik təsviri

Dayanıqlı inkişaf mücərrəd bir anlayış olmayıb, insanların fərdi və kollektiv fəaliyyətlərinə, eləcə də dövlət siyasətinə rəhbərlik edən bir fəlsəfədir. Bu konsepsiya insan maraqları ilə ekosistemin qorunması arasında tarazlıq tapmağa çalışan bir yanaşmadır. Konsepsiyası insan fəaliyyətinin təbiətə təsirini qəbul edir. Bu təsirlərə - istixana qazlarının emissiyasını, təbii resursların səmərəsiz istehlakını və s. aid etmək olar.

Elmi ədəbiyyatlarda dayanıqlı inkişaf anlayışın müxtəlif təriflərinə rast gəlmək olar. İngilis mənşəli bu termin (sustainable development) ilkin olaraq təbii ehtiyatların idarə edilməsində, xüsusilə balıqçılıq və meşə təsərrüfatında yaranmışdır [2]. Lakin dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının çoxölçülü anlayış olması müxtəlif elm sahələrində ona fərqli yanaşma və təriflər verilməsinə səbəb olmuşdur. Məhz bu çoxölçülülük səbəbindən bu anlayış ətrafında hələ də fikir ayrılıqları mövcuddur.

İlk dəfə bu anlayışı 1987-ci ildə Brundtlandda Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiyada tərtib edilmişdi. Komissiya tərəfindən bu anlayış - gələcək nəsillərin həyatına mənfi təsir göstərmədən əhalinin cari tələbatını ödəyən inkişaf kimi izah olunurdu. Başqa bir yanaşmada isə deyilirdi ki, dayanıqlı inkişaf - uzunmüddətli inkişaf modeli olub, cəmiyyətin, biznesin və dövlətin birgə iştirakı ilə makro və mikro səviyyədə sosial və ekoloji məsuliyyətə riayət etməklə, davamlı iqtisadi artıma nail olmaqdır [3]. Başqa sözlə, iqtisadi subyektlərin dayanıqlı inkişafının əsasını üç istiqamətli konsepsiya təşkil edir ki, burada da əsas məqsəd iqtisadi, sosial və ekoloji sahələrin inkişafında tarazlığa nail olmaqdır.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşması uzunmüddətli dövrdə insanların rifah halına, həyat keyfiyyətinə təsir göstərə bilən iqtisadi, sosial və ekoloji problemlərin əhəmiyyətini dərk etməsi

zamanı baş verir. Bu kontekstdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşması üçün ilkin şərtləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (Şəkil 2):

İqtisadi şərtlər	Sosial şərtlər	Ekoloji şərtlər
• maliyyə qeyri-sabitliyi • gəlir bərabərsizliyi • işsizlik • inflyasiya • resursların düzgün bölüşdürülməməsi • ədalətsizlik • rəqabət	• inkişaf etməmiş sosial infrastruktur (səhiyyə, təhsil və s.) • yoxsulluq və səfalət • hüquqların məhdudlaşdırılması • gender bərabərsizliyi	• atmosferin çirklənməsi və istixana effektinin artması • ozon təbəqəsinin məhv edilməsi • təbii ehtiyatların tükənməsi • biomüxtəlifliyin itirilməsi • iqlim dəyişikliyi

Şəkil 2. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşması üçün ilkin şərtlər

Çoxölçülü bir anlayış olan dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının iqtisadi ədəbiyyatlarda rast gəlinən müxtəlif yanaşmalar aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir:

Cədvəl 1. Dayanıqlı inkişafa müxtəlif yanaşmalar

Tədqiqatçılar/ il / nəşr	Dayanıqlı inkişaf anlayışının izahı
Allen (1980)	Dayanıqlı inkişaf - insanların ehtiyaclarını ödəmək və onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir yoldur
Pearce və başqaları (1989)	Dayanıqlı inkişaf - təhsildə standartların yaxşılaşdırılması, səhiyyə xidmətləri vasitəsilə sağlamlığın qorunması və ümumilikdə həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün sosial və iqtisadi sistemlərin qurulması deməkdir. Bu isə öz növbəsində gəlirlərin davamlılığını təmin etmək məqsədi daşıyır.
Harwood (1990)	Dayanıqlı inkişaf - ətraf mühitlə tarazlıq şəraitində resurslardan istifadə və qarşıya qoyulmuş səmərəliliyə nail olmaq üçün qeyri-müəyyən müddət ərzində inkişaf etdirmək qabiliyyətidir.
Sharachchandra Lele (1991)	Dayanıqlı inkişaf - sonsuzdur və bu termini müxtəlif cür dəyişə bilərik. Məsələn: “dayanıqlı dəyişiklik”, “dəyişiklik prosesi” və ya “dayanıqlı inkişaf”
Vander-Merwe, I. & Van-der-Merwe, J. (1999)	Dayanıqlı inkişaf - iqtisadi inkişafın ekosistemlərin qorunması ilə birləşdirməklə keyfiyyətli həyatın təminatıdır.
Beck & Wilms (2004)	Dayanıqlı inkişaf - Qərb dünyasının müasir biliklərinə və həyat tərzinə qarşı çətin bir vəzifədir.
Abubkar (2017), Cerin (2006)	Dayanıqlı inkişaf - bu anlayış, gələcəkdə təbii resurslarının tükənməsi riskini yaratmayan bir inkişaf mexanizm təqdim edir.
Sterling (2010)	Uzunmüddətli perspektivdə insanlar iqtisadiyyat və ekologiya arasında uyğunlaşma olan dayanıqlı inkişafı görə bilər.
Banon Gomis və başqaları (2011).	Dayanıqlı inkişaf - iqtisadi, sosial və ekoloji zərərlərin qarşısını almaq üçün şüurlu şəkildə həyata keçirilən prosesdir.
Marin C., Dorobanțu R., Codreanu D. and Mihaela R. (2012)	Dayanıqlı inkişaf - təbii resursları tükətmədən ekosistemlər, cəmiyyət və canlılar arasında zaman baxımından məhdudiyyətsiz qarşılıqlı əlaqə imkanı yaradır.

Ivascu L. (2013)	Sistemlərin sabitliyi gələcək nəsillərin ehtiyaclarına təsir etmədən, iqtisadi, ekoloji və sosial aspektləri həll edən dayanıqlı inkişaf vasitəsilə təmin edilir.
Mohieldin (2017)	Dayanıqlı inkişaf - təbii resursların gələcək nəsillər üçün qorunması, onlarından istifadə və inkişaf edilməsi üsuludur.
Browning & Rigolo (2019)	Dayanıqlı inkişaf - ekologiyaya zərər vermədən, ekosistemlərə mənfi təsir etmədən həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa imkan verən paradigmadır.

Mənbə: [4]

Qeyd olunan yanaşmalarla yanaşı iqtisadi ədəbiyyatlarda dayanıqlı inkişafın formulu sadə şəkildə aşağıdakı kimi göstərilir [5]:

$$DI = E \times S \times B$$

burada,

E – iqtisadi göstəricilər;

S - “insan-cəmiyyət” sistemində həyata keçirilməli olan sosial məhdudiyyətlər;

B - biosferin qorunub saxlanmasına imkan yaradan məhdudiyyətlər.

Formuldan da göründüyü kimi dayanıqlı inkişaf özündə iqtisadi, sosial və ekoloji komponentləri də ehtiva etməklə daha geniş əhatə dairəsinə malikdir. Bu komponentləri aşağıdakı kimi izah etmək olar:

- İqtisadi komponent - dayanıqlı inkişaf nöqtəyi-nəzərindən iqtisadi artım elə olmalıdır ki, o ətraf mühitə mənfi təsiri məhdudlaşdırmalıdır;
- Ekoloji komponent - təkcə ətraf mühitə münasibətdə faktiki iqtisadi inkişafı deyil, bütövlükdə inkişafı da əhatə edir. Yəni, istənilən sahədə ekoloji inkişaf - təbii sərvətlərin və ekoloji irsin mühafizəsini və bərpaasını təmin etməklə ətraf mühiti və onun xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək və yaxşılaşdırmaq bacarığıdır;
- Sosial komponent – qarşılıqlı sosial əlaqələri, münasibətləri, davranış modellərini və bəşəriyyətin dəyərlərini nəzərə alır. Dayanıqlı inkişafda sosial aspektin əsas hədəflərini - təhsilə, təlimə və ətraf mühitə ictimai dəstəyin təşviqi, insan sağlamlığının qorunması, yoxsulluğa qarşı mübarizə, dayanıqlı inkişafı təhdid edən demografik göstəricilər (xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin artımına diqqət yetirmək) və s. kimi ümumiləşdirmək olar.[6]

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının inkişaf tarixi

Uzun bir təkamül yolu keçən dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının inkişaf dövrünü 5 mərhələyə bölmək olar (Şəkil 3).

Konsepsiyasının formalaşmasının başlanğıc mərhələsi çox vaxt XX əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir və Roma Klubunun işi ilə əlaqələndirilir. “Fəlsəfi fikrin formalaşması” adlandırılan birinci mərhələ (1968-ci ilə qədər) daha çox əhalinin ekoloji problemlərin qlobal mahiyyətini və antropogen amillərin mənfi təsirlərini dərk etməsi ilə bağlıdır.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri əsasının formalaşmasının başlanğıc nöqtəsi XX əsrin 30-40-cı illərində alim V.İ.Vernadskinin fikirləri ilə bağlıdır. O, cəmiyyət və ətraf mühit arasındakı münasibətləri uyğunlaşdırmaqdan ibarət olan noosfer ("ağıl sferası") konsepsiyasını tərtib etmişdi. Konsepsiyada əsas məqam odur ki, insan təbiətin bir hissəsi olduğundan ətraf aləmin qanunlarını nəzərə almağa və ona tabe olmağa, onu öz məqsədləri üçün dəyişməyə çalışmamalıdır. V.İ.Vernadski biosferin noosferə keçid problemini tədqiq etməklə cəmiyyət və təbiətin tarazlı inkişafından ibarət olan dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının elmi əsasını formalaşdırmışdır.

I mərhələ 1960-cı illərə qədər olan dövr

- Bu mərhələ ekoloji problemlərin global xarakter daşması və antropogen amillərin mənfi təsirləri barədə məlumatlılıq səviyyəsinin artması ilə bağlıdır.

II mərhələ 1968-1982-ci illər

- Bu mərhələ beynəlxalq səviyyədə ideyaların başa düşülməsi, konsepsiyanın elmi əsaslarının hazırlanması, resursların məhdudluğu, ətraf mühitin çirklənməsi problemləri ilə bağlı kütləvi müzakirələrin başlanması ilə yadda qalıbdır.

III mərhələ 1983-1991-ci illər

- Bu mərhələ konseptual aparatın formalaşması ilə əlaqədardır.

IV mərhələ 1992-2015-ci illər

- Bu mərhələdə normativ bazanın təkmilləşdirilməsi, konkret fəaliyyət planının həyata keçirilməsi, dayanıqlı inkişaf strategiyasının hazırlanması və s. baş vermişdir

V mərhələ 2015-ci ildən - hazırkı dövr

- Bu mərhələdə artıq dayanıqlı inkişaf məsələləri iyerarxiyanın bütün səviyyələrində - global, milli, regional, yerli və fərdi səviyyələrdə nəzərdən keçirilir. Korporativ dayanıqlılıq məsələləri fəal şəkildə inkişaf edir

Mənbə: [3]

İkinci mərhələ isə 1968-1983-cü illəri əhatə etməklə, kütləvi müzakirələrin başlanması ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələnin əvvəlində dayanıqlı inkişaf konsepsiyası əsasən ekoloji xarakter daşıyırdı. Lakin 1972-ci ildə iqtisadi fəaliyyətlə ətraf mühit arasında əlaqənin ilk müzakirəsi BMT-nin İnsan Ətraf Mühit Konfransı zamanı aparılmış və ətraf mühitin mühafizəsi prinsipləri haqqında Stokholm Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Bu konfransda cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişafı ilə təbiətdəki təkamül prosesləri arasında əlaqənin nəzərə alınmasının zəruriliyi təsdiq olmuşdu. Nəticədə, bu mərhələnin sonlarında artıq konsepsiyanın ekoloji rolu tədricən azalmağa, dayanıqlı inkişaf termininin ekoloji aspektlərlə yanaşı iqtisadi və sosial problemləri də əhatə edən daha geniş bir anlayış kimi qəbul edilməyə başladı [3].

1983-1991-ci illəri əhatə edən üçüncü mərhələ isə, əsasən dayanıqlı inkişafın konseptual aparatının formalaşması və Brundtland Komissiyasının (1983-1987) işinin başlanması ilə xarakterizə olunur. 1987-ci ildə təqdim olunmuş “Bizim ümumi gələcəyimiz” hesabatında dayanıqlı inkişaf anlayışının hamılıqla qəbul edilmiş tərifini verilmişdi. Tərifdə “dayanıqlı inkişaf - gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki dövrün ehtiyaclarını ödəyən” inkişaf kimi izah edilirdi. Beləliklə, artıq 1990-cı illərin əvvəllərində dayanıqlı inkişaf konsepsiyası formalaşmış və öz ilkin xüsusiyyətlərini qazanmışdır [3].

Dördüncü mərhələ isə (1992-2015-ci illər) əsasən genişmiqyaslı institusional transformasiyalar mərhələsi kimi yadda qalıbdır. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransında ilk dəfə dayanıqlı inkişaf prinsipləri müəyyən edildi. 2002-ci ildə Yohannesburqda Ümumdünya Sammiti, 2012-ci ildə Rio-de-Janeyro konfransından (1992) 20 il sonra digər genişmiqyaslı beynəlxalq tədbir - Rio+20 sammiti baş tutması konsepsiyanın təkmilləşməsinə öz müsbət təsirini vermişdi. Nəticədə, dördüncü mərhələnin sonlarında, daha dəqiq desək 2015-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi formalaşdırıldı və “dayanıqlı inkişaf üzrə 2030 Gündəliyi” qəbul edildi [3].

“Korporativ dayanıqlılıq” mərhələsi kimi xarakterizə olunan müasir mərhələdə isə müəssisələr artıq gələcək nəsillər üçün iqtisadi, ekoloji və sosial sahələri qorumağa yönəlmiş qaydalara riayət etməklə, öz fəaliyyətlərinə daha məsuliyyətlə yanaşmağa başlayırlar. Beləliklə, bu konsepsiya - biznesin iqtisadi, ekoloji və sosial məsuliyyətini dərk etməklə, mal və xidmətlərin istehsalında innovativ prosesləri həyata keçirən bir təşkilat üçün inkişaf strategiyasıdır.

Müxtəlif ölkələrin dayanıqlı inkişaf məqsədləri üzrə fəaliyyəti

2016-cı ildən etibarən hazırlanan qlobal Dayanıqlı İnkişaf Hesabatı (SDR) BMT-yə üzv olan bütün dövlətlərin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) üzrə fəaliyyətini izləmək üçün məlumatları təqdim edir. SDR 2024 hesabatına əsasən tədqiqat qrupu tərəfindən müxtəlif ölkələrdə vəziyyətin təhlili əsasında aşağıdakı əsas nəticələr alınmışdır:

➤ Qlobal səviyyədə ölkələr DİM-in orta hesabla 16%-ə çatmaq üzrədir, qalan 84 %-də isə məhdud irəliləyiş və ya geriləmə var. Ümumilikdə 2020-ci ildən bəri qlobal səviyyədə DİM-lərə nail olunması prosesində durğunluq müşahidə olunur. Xüsusilə DİM - 2 (aclığa son), DİM - 11 (dayanıqlı şəhər və icma), DİM -14 (dəniz ekosisteminin qorunması), DİM - 15 (torpaq ekosisteminin qorunması) və DİM - 16 (sülh, ədalət və səmərəli institutlar) üzrə irəliləyiş çox zəifdir;

➤ DİM-ə nail olunması tempi ölkə qrupları arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, Şimal Avropa ölkələri bu sahədə lider olaraq qalır, BRIKS ölkələri isə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə etsə də, kasıb və həssas ölkələr isə xeyli geriləmə var.

➤ Dayanıqlı inkişaf uzunmüddətli investisiya məsələsi olaraq qalır. Qlobal maliyyə arxitekturasının təkmilləşdirilməsi əvvəlki illərdən daha aktualdır. Xüsusilə aşağı gəlirli ölkələr və aşağı-orta gəlirli ölkələr DİM-ə nail olmaq üçün geniş miqyasda investisiya edə bilmələri üçün əlverişli şərtlərlə uzunmüddətli kapitalla çıxış əldə etməlidirlər. Bu da öz növbəsində yeni maliyyə institutları, yeni qlobal maliyyələşmə formalarını (o cümlədən qlobal vergi sistemlərini) və qlobal maliyyələşmədə yeni prioritetləri (məsələn, hamı üçün keyfiyyətli təhsilə investisiya qoyuluşu) tələb edir.

➤ Qlobal çağırışlar qlobal əməkdaşlıq tələb edir. SDR-2024-də yeni BMT-yə əsaslanan çoxtərəfli əməkdaşlığa dəstək İndeksi (UN-Mi) ölkələri BMT sistemində iştirak səviyyəsinə görə sıralayır. Bura, müqavilələrin ratifikasiyası, BMT Baş Assambleyasında səsvermə, BMT təşkilatlarında üzvlük, münaqişələrdə iştirak və hərbiləşmə, birtərəfli sanksiyalardan istifadə və BMT-yə maliyyə töhfələri kimi meyarları əhatə edir. Bu indeksə görə BMT-yə əsaslanan çoxtərəfliyə görə ilk sırada olan beş ölkə: Barbados, Antiqua və Barbuda, Uruqvay, Mavrikiy və Maldiv adalarıdır. Ön sonda gələnlər isə Amerika Birləşmiş Ştatları, Somali, Cənubi Sudan, İsrayıl və Koreyadır.

➤ Ərzaq və torpaq sistemləri ilə bağlı DİM hədəfləri xüsusilə narahatçılıq yaradır. Alınan nəticələrə görə qlobal miqyasda 2030-cu ilə qədər 600 milyon insan hələ də aclıqdan əziyyət çəkəcək, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və digər torpaqlardan istifadə nəticəsində yaranan istixana qazları emissiyaları ümumi illik qlobal istixana qazı emissiyalarının demək olar ki, dördü birini təşkil edir. Müəyyən edilmişdir ki, bu tendensiyanın davam etməsi iqlim dəyişikliklərinin azaldılması, biomüxtəliflik və suyun keyfiyyəti ilə bağlı məqsədlər üzrə ölkələr arasında fərqləri daha da dərinləşdirəcək. Mövcud milli öhdəliklərin həyata keçirilməsi vəziyyəti müəyyən qədər yaxşılaşdırarsa da, lakin vəziyyət hələ də qeyri-kafidir [7].

Eləcə də, hesabatda təqdim olunan DİM indeksi BMT-nin 193 üzv dövlətinin hər birində DİM nail olunması üzrə illik qiymətləndirməni təqdim edir. DİM 2024 İndeksi 125 göstəricini əhatə edir – bunlardan 98-i qlobal göstəricilər, 27-si isə OECD ölkələrinin paneli üçün istifadə olunan əlavə göstəricilərdir.

2024-cü il DİM İndeksində Avropa ölkələri, xüsusilə də Skandinaviya ölkələri ön sıralarda yer alır. Sıralamaya Finlandiya başçılıq edir (Cədvəl 2). İkinci və üçüncü yerlərdə isə müvafiq olaraq İsveç

və Danimarka qərarlaşıb. Qeyd edək ki, Finlandiya eyni zamanda Dünya Xoşbəxtlik Hesabatında da (World Happiness Report 2024) birinci yerdədir. Lakin ilk sıralarda olsalar da, bu ölkələr də DİM 2 (Aclığa son), DİM 12 (Məsuliyyətli istehlak və istehsal), DİM 13 (İqlim üzrə tədbirlər) və DİM 15 (Quruda həyat) üzrə problemlərlə üzləşirlər. DİM İndeksi sıralamasında sonuncu yerlərdə yerləşən ölkələr isə Yəmən, Somali, Çad, Mərkəzi Afrika Respublikası və Cənubi Sudandır. Adətən bu ölkələr hərbi münaqişələr, təhlükəsizlik problemləri və siyasi və ya sosial-iqtisadi sabitsizlikdən təsirlənirlər.

Cədvəl 2. Ölkələr üzrə 2024 DİM İndeksi

Rank	Ölkə	Bal	Rank	Ölkə	Bal
1	Finlandiya	86.4	11	Sloveniya	81.3
2	İsveç	85.7	12	Çexiya	81.3
3	Danimarka	85.0	13	Latviya	81.0
4	Almaniya	83.4	14	İspaniya	80.7
5	Fransa	82.8	15	Estoniya	80.5
6	Avstriya	85.5	16	Portuqaliya	80.2
7	Norveç	82.2	17	Belçika	80.2
8	Xorvatiya	82.2	18	Yaponiya	79.9
9	Birləşmiş Krallıq	82.2	19	İslandiya	79.5
10	Polşa – 81.7	81.7	20	Macarıstan	79.5

Mənbə: Sustainable Development Report 2024

Azərbaycan isə bu sıralamada 72.2 balla 63-cü yerdə qərarlaşıb. 2024-cü ildə 17 DİM üzrə Azərbaycanda əldə olunmuş nəticələr aşağıdakı cədvəldə əks edilmişdir:

Cədvəl 3. 2024-cü ildə Azərbaycan üzrə Davamlı İnkişaf Məqsədləri paneli (səviyyələr və tendensiya)

DİM məqsədləri	Tendensiya
DİM-1: yoxsulluğa son	Plana uyğundur, nailiyyət var
DİM-2: aclığa son	Əsas problemlər hələ qalır, orta dərəcədə artım var
DİM-3: səhiyyə və rifah	Əsas problemlər hələ qalır, durğunluq var
DİM-4: keyfiyyətli təhsil	Çətinliklər qalır, durğunluq var
DİM-5: gender bərabərliyi	Əsas problemlər hələ qalır, durğunluq var
DİM-6: təmiz su və sanitariya	Əhəmiyyətli çətinliklər hələ qalır, orta dərəcədə artım var
DİM-7: sərfəli və təmiz enerji	Əhəmiyyətli çətinliklər hələ qalır, orta dərəcədə artım var
DİM-8: layiqli əmək və iqtisadi artım	Əsas problemlər hələ qalır, durğunluq var
DİM-9: sənayeləşmə, innovasiya və infrastruktur	Əsas problemlər hələ qalır, orta dərəcədə artım var
DİM-10: bərabərsizliyin azaldılması	Nailiyyət var, lakin data mövcud deyil
DİM-11: dayanıqlı şəhər və yaşayış məntəqələri	Əhəmiyyətli çətinliklər hələ qalır, durğunluq var
DİM-12: məsuliyyətli istehlak və istehsal	Çətinliklər qalır, durğunluq var

DİM-13: iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə	Əsas problemlər hələ qalır, orta dərəcədə artım var
DİM-14: dəniz ekosisteminin qorunması	Data mövcud deyil
DİM-15: torpaq ekosisteminin qorunması;	Əsas problemlər hələ qalır, durğunluq var
DİM-16: sülh, ədalət və səmərəli institutlar;	Əsas problemlər hələ qalır, durğunluq var
DİM-17: məqsədlər üçün tərəfdaşlıq	Əhəmiyyətli çətinliklər hələ qalır, orta dərəcədə artım var

Mənbə: Sustainable Development Report 2024

NƏTİCƏ

Müasir dövrdə insanın cəmiyyət və təbiət arasında artan münasibətləri gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək imkanlarını sarsıdır. Bu problemin həlli isə dayanıqlı inkişafa keçiddir. Lakin, dayanıqlı inkişafa keçid çox uzun proses olub, yalnız indiki və gələcək nəsillərin maraqları nəzərə alınmaqla təmin edilə bilər. Yəni əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi - müasir nəslin ehtiyaclarını ödəyən və eyni zamanda da gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsinə təhlükə altına qoymayan bir inkişafa keçid zəruridir. Böyümə və inkişaf ətraf mühitin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə uyğun olduğu müddətdə dayanıqlı olaraq qəbul edilə bilər.

Beləliklə, aparılan təhlilin nəticəsində demək olar ki, bu gün dünya ölkələri DİM-ə nail olmağa çalışsa da hələ də istənilən nəticə əldə olunmayıbdır. Ümumiyyətlə məqsədlərə nail olunması prosesində bir durğunluq müşahidə olunur. Bunun da səbəbi kimi, bir sıra daxili və xarici təsirləri qeyd etmək olar. Həmçinin DİM nail olunması özülüyündə investisiya tələb edən bir prosesdir. Bu da təbii ki, aşağı gəlirli ölkələr üçün əlavə çətinliklər yaradır.

Azərbaycanda da 2030 Gündəliyinə nail olmaq istiqamətində işlər görülməkdədir. Müəyyən nailiyyətlər əldə olunsun da, Dayanıqlı İnkişaf Hesabatının nəticələri göstərir ki, hələ də çətinliklər və problemlər var.

Beləliklə, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının uğurla həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq müqavilələrə əsaslanmaqla yanaşı daha yüksək səmərəliliyi təmin etmək üçün hər bir dövlət milli normativ hüquqi baza hazırlamalıdır ki, bu da ölkənin dayanıqlı inkişafına səbəb olsun. Digər tərəfdən ətraf mühitin mühafizəsi və resursların idarə edilməsinə yönəldilmiş büdcə xərcləri ekoloji problemlərin təsirlərinin azaldılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bərpa olunan enerji layihələri, mühafizə səyləri və dayanıqlı kənd təsərrüfatı üçün vəsait ayırmaqla hökumətlər karbon emissiyasını əhəmiyyətli dərəcədə azalda və biomüxtəlifliyi qoruya bilərlər. Bu yanaşma nəinki ekoloji problemləri həll edir, həm də sağlam maliyyə siyasətlərinin ekologiyanın mühafizəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu nümayiş etdirərək uzunmüddətli dayanıqlılıq üçün zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. <https://azerbaijan.un.org/az/sdgs>
2. Учебно-методический комплекс дисциплины Устойчивое развитие / Казанский (Приволжский) Федеральный Университет
<https://kpfu.ru/portal/docs/F370337174/GiK.Ustojchivoe.razvitie.pdf>
3. Григорьева Анна Владимировна / Эволюция Концепции Устойчивого Развития: Предпосылки становления и значимость на современном этапе / Современная Экономика: проблемы и решения / 12 (168) 2023
4. Yahya Fikri, Mohamed Rhalma / Sustainable development: Theoretical Review / International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics-IJAFAME, Volume 4, Issue 5-1(2023)

5. Юденко М.Н, Бачуринская И.А, Дмитриева Т.А / Теоретические подходы к устойчивому развитию как основа государственного управления устойчивым развитием территорий / Вестник экономики, права и социологии, 2024, № 1
6. Dan Cristian Durana, Luminita Maria Gogana, Alin Artenea, Vasile Durana / The components of sustainable development - a possible approach / 4th World Conference on Business, Economics and Management, WCBEM Procedia Economics and Finance 26 (2015) 806 – 811
7. The SDGs and the UN Summit of the Future. Sustainable Development Report 2024
8. <https://sdg.azstat.gov.az/az/international-challenge>
9. <https://www.socionauki.ru/journal/articles/130855/>